

Az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 10. számú módszertani levele

AZ IGAZSÁGÜGYI PSZICHOLÓGUS SZAKÉRTŐK MŰKÖDÉSI

KÖRÉRŐL ÉS TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Az elmúlt évek ítélkezési gyakorlata szerint a bíróságok — és a nyomozóhatóságok is — egyre szélesebb körben támaszkodnak a pszichológiai tudomány korszerű eredményeire, egyre gyakrabban igényelnek pszichológus szakértői véleményezést. Ezért felkérésre az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet — több pszichológus szakértő közreműködésével, a MTA Pszichológiai Intézete támogatásával —, a pszichológus szakértői tevékenység egységesítése, módszertani színvonalának emelése érdekében elkészítette és 'közreadja jelen módszertani levelét.

I. AZ IGAZSÁGÜGYI PSZICHOLÓGUS SZAKÉRTŐ MŰKÖDÉSI KÖRE

Az igazságügyi pszichológus szakértői működését elsőrendűen az igazságügyi szakértői szervezetről és működésről szóló jogszabályok — a 4/1976. (III. 4.) MT számú rendelet, a 2/1976. (III. 15.) IM számú rendelet, a 9/1974. (VII. 20.) IM számú rendelettel módosított és kiegészített 9/1955. (VIII. 23.) IM számú rendelet (a továbbiakban: „R”), a 7/1976. (VII. 29.) IM számú rendelettel módosított és kiegészített 3/1976. (III. 15.) IM számú rendelet, stb. — határozzák meg.

Az igazságügyi pszichológus szakértő — a hatóság kirendelése alapján — szakvéleményét vagy önállóan, vagy igazságügyi orvos- és elme-orvosszakértővel, illetőleg más szakemberrel (pedagógus, gyógypedagógus, szociális gondozó stb.) együttműködve alakítja ki és terjeszti elő írásban vagy szóban (ún. egyesített vélemény). A pszichológust az „R” szerinti szaktanácsadásra az igazságügyi orvos-, elmeorvos-szakértő is felkérheti.

I. Önálló pszichológusi szakértői tevékenységre kerülhet sor:

- családjogi perekben (pl. a gyermekelhelyezés és a láthatás kérdéseiben);
- gyermek és fiatalok sérelmére elkövetett bűnügyekben (pl. az átélt események pszichés utókövetkezményeinek feltárására);
- kiskorú veszélyeztetése miatt folyó ügyekben (pl. a kiskorú értelmi, vagy erkölcsi fejlődésének megállapítására).

Önállóan adhat véleményt a pszichológus szakértő elsősorban fiatal-korúak által elkövetett bűncselekményekkel ;kapcsolatos egyes kérdésekben is, ha az a kóros elmeállapotot nem érinti. (Pl. az elkövető értelmi fejlettségének megállapítása, érzelmi-, indulati életének feltárása.

személyiségfejlődést kórosan befolyásoló körülmények, szocializáltság, reszocializáltság, adaptációs készség elemzése, stb.)

2. *Igazságügyi orvos-, elmeorvosszakértővel együttműködve* vagy ilyen szakvélemény kialakításánál — az „R” alapján — a pszichológus szaktanácsadóként közreműködhet:

- a kóros elmeállapot megállapításánál (határeseték, szimuláció és dísszimuláció valószínűsítése vagy kizárása);
- a személyiségzavar feltárásánál (pszichopathiás, karakteropathiás személyiségjegyek, a narcomanoknál a függőségi jegyek objektíválása, a személyiség-torzulás vagy elhúzódo és kórosfokú érzelmi reakciók, stb.);
- az intellektus, illetőleg a demencia (szellemi leépülés) viszonylag reális meghatározásánál;
- fiatal és felnőttkorú gyanúsítottak vagy vádlottak büntethetőségét, továbbá az, ilyen peres felek cselekvőkéességét érintő büntető- illetőleg polgári jogi eljárásoknál; valamint kártérítési perekben a koponya-, agysérülést elszenvedett sérültek értelmi hanyatlása mértékének, a személyiség torzulásának vagy elhúzódo neurotikus reakcióinak, stb. feltárásánál. (Ez utóbbiak vonatkozásában az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 4. számú módszertani levelének IV. fejezete ad iránymutatást.)

3. *Szaktanácsadóként* — a Be. alapján — a pszichológus 'szakértő önállóan működhet közre a bizonyítás körében és egyes pszichológiai jellegű ténykérdések tisztázásakor. A pszichológusi vélemény megvilágíthatja egyes lélektani tényezők — pl. érzelmek, indulatok, beállítódások — jelentős módosító hatásait más pszichés folyamatokra, mint pl. az érzékelésre, emlékezésre, az ítézőképegegre és a cselekvésre, stb.

Az igazságügyi pszichológus szakértő nem illetékes nyilatkozni a Btk. 24. §. (1) és (2), illetve a 74.;§, (1) bekezdésében foglaltakról, úgy-szintén a Ftk. 12—21., és a Pp. 304—312. paragrafusokban meghatározott kérdésekről.

II. AZ IGAZSÁGÜGYI PSZICHOLÓGUS SZAKÉRTŐ TEVEKENYSÉGÉNEK ÁLTALÁNOS SZAKMAI SZEMPONTJAI

Pszichológus szakértő kirendelésére a nyomozási vagy bírői eljárás bármely szakaszában sor kerülhet.

A pszichológus szakértőnek haladéktalanul közölnie kell a kirendelő hatósággal, ha a feltett kérdés(ek) megválaszolására nem illetékes, illetőleg ha a kérdések nem válaszolhatók meg a pszichológia adott esz-közeivel.

A pszichológus szakértőtől megkívánt, hogy munkája során és véleménye megalkotásakor korszerű pszichológiai módszereket alkalmazzon. Ehhez igényelheti a kirendelő hatóságtól az általa szükségesnek tartott „kiegészítő” információk — többek között a megelőző orvosi vizsgálatok adatainak — rendelkezésre bocsátását.

A pszichológus szakértő részéről is az a kívánatos, ha a szakma terminus technikusait mellőzve, érthetően fogalmazza meg a véleményét és állásfoglalása abból egyértelműen kiderül.

Az igazságügyi pszichológus szakértő véleményezési köre általában a lélektani tények feltárására és az összefüggések elemzésére terjed ki, tevékenysége tehát pszichológiai diagnosztikus jellegű. A vélemény azonban nem szorítkozhat pontértékek, számszerű mutatók felsorolására, — noha ezeket a vélemény leleti részében rögzíteni kell, részben az esetleges másodszakértői vizsgálat adataival való egybevetés, részben a felül-véleményezhetőség céljából —, a véleményben a kirendelő hatóság vagy a szakértő által feltett kérdésre kell választ adni.

Külön említendő a szavahihetőségre vonatkozó rendkívüli gyakori kérdésfeltevés. Ez az általános kérdésfeltevés azért tartható hibásnak, mivel erre tudományos módon nem lehet választ adni, a válasz informatív értéke az adott ügy szempontjából mindig labilis, hiszen olykor a szavahihető ember is hazudhat és a pseudológiára hajlamos is mondhat igazat. Éppen ezért a pszichológus akkor jár el helyesen, ha az ilyen kérdésre a választ elutasítja.

A gyermekek pszichológiai vizsgálatának életkori határát a szóbeli kapcsolat felvételi lehetősége és a pszichológiai módszerek használatának életkori jellemzői együtt határozzák meg. Ez — a tapasztalatok szerint — a gyermek 3. életéve lehet.

A gyermekelhelyezési ügyekben — olykor kiskorúnak sérelmére elkövetett bűncselekmények miatti eljárásokban is — szükséges, hogy a pszichológus szakértői vizsgálat mind a gyermek(ek)nél, mind a szülőknél (gondozóknál) megtörténjen. Ezzel ellenkező kirendelés esetében a pszichológus szakértő hívja fel a hatóság figyelmét a szülők részletes személyiségvizsgálata elrendelésének szükségességére is. Helytelen, ha a nevelési alkalmasság pszichológusi véleményezése csak a gyermek vizsgálatára és a csak vele történt exploratív beszélgetések anyagára támaszkodik.

Téves véleményezés forrása lehet a gyermekelhelyezési és a láthatási ügyekben néha előforduló az a „szakértői elfogulatlanság”, hogy a szakértő pl. nem él iratmegtekintési lehetőségével, vagy a szülőktől azt követeli, hogy „érdektelen személy” kíséretében küldjék a gyermeket a pszichológiai vizsgálatra, stb. Az előzetes informáltság javíthatja a pszichológus véleményalkotási lehetőségeit. Az érdekelt személyek érvelési módja, stb. számos pszichológiai következtetés levonását teszi lehetővé. A szakértő számára számos információt nyújt, ha közvetlenül tapasztalja a gyermek és a szülők között lezajló történéseket. A gyermeknek egyes vizsgálatok idejére, „intim” beszélgetésre történő szeparálása a kísérő szülőktől mindig megoldható.

Előfordulhat, hogy a pszichológus szakértő véleménye támpontot nyújt más, pl. kriminálpedagógiai és rehabilitációs lehetőségek felméréséhez a büntető perekben.

Bár a jogalkalmazás még nem fogadta el egységesen, de lehetnek olyan bírósági kirendelések — családjogi ügyekben —, hogy a pszichológus szakértő vizsgálta meg a házastársak kibékítésének pszichológiai lehetőségeit.

A Polgári Perrendtartás 285. §-ának (2) bekezdése a bontóperes bíróságnak a házastársak békítésével kapcsolatos feladatait tartalmazza. A törvény azt is kimondja, hogy a bíróság — a békítés érdekében — a „feleket részletesen meghallgatja és a szükségeshez képest egyéb bizonyítást is lefolytathat”.

Igy előfordulhat, hogy a bíróság ilyen vélemény készítésére hívja fel a pszichológus szakértőt, a vélemény azonban a kirendelő hatóságnak és nem a feleknek szól, mivel a terápia nem tartozik az igazságügyi pszichológus szakértő működésének körébe. Sem a tanácsadás, sem a pszichoterápiás tevékenység nem egyeztethető össze a szakértői tevékenységgel.

A pszichológus szakértő tevékenységére és magatartására — így pl. titoktartási kötelezettségére — az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 9. számú módszertani levelében leírtak értelemszerűen irányadóak.

III. AZ IGÁAZSÁGÜGYI PSZICHOLÓGUS SZAKÉRTŐI VÉLEMÉNY SZERKEZETÉ

Az R. 13. §-ának (1) bekezdése értelmében a szakértői véleménynek magában kell foglalnia:

- a) a vizsgálat tárgyára, a vizsgálati eljárásokra és eszközökre, valamint a vizsgálat tárgyában bekövetkezett változásokra vonatkozó részletes adatokat (lelet),
- b) a szakmai megállapítások összefoglalását (szakmai ténymegállapítás),
- c) a szakmai ténymegállapításból levont következtetéseket, ennek ke-retében a feltett kérdésekre adott válaszokat (vélemény).

A szerkezeti felépítés alapkövetelménye, hogy a szakértői vélemény célszerűen tagolt és áttekinthető legyen. A jogszabály szerint a szakvélemény hármas tagozódású, részei — amelyek terjedelmét a szakértő a feladatnak megfelelően változtathatja — a következők:

1. Fejrész

- a) A cím: „Igazságügyi pszichológus-szakértői lelet és vélemény”.
- b) A fejrész tartalmazza: a kirendelő hatóság megnevezését, az ügy számát, kinek és milyen ügyében kéri a vizsgálatot, illetőleg a véleményt, a vizsgálandó személy adatait, az eljárásban betöltött szerepét (gyanúsított, vádlott, elítélt, sértett, tanú, felperes, alperes stb.), a vizsgálat célját. Amennyiben a kirendelő hatóság több kérdést tesz fel, szükséges a kérdések felsorolása is, mivel az áttekinthetőséget és az értékelhetőséget nagymértékben segíti, ha a véleményben a válaszadás is a fel-sorolás sorrendjében történik.
- c) Előzmények: Ez az eljárás alapjául szolgáló bűncselekmény vagy polgári ügy — szakértővel közölt — tényeinek, adatainak rövid összefoglalása, ismertetése. Lényeges, hogy ez az ismertetés objektív legyen. Ezért a rendőrségi megkeresés esetén az elrendelő határozat, a nyomozás adatait, az eljárás későbbi szakaszában történő vizsgálatnál pedig a vádirati vagy az ítéleti tényállás alapján szükséges ezen. ismertetést elkészíteni. Polgári eljárásnál — ha a

bíróság a megkeresésben tényállást nem közölt — az előzmények összefoglalása a keresetlevélben foglaltak alapján történhet.

2. Szakmai ténymegállapítások

(leleti rész)

a) A pszichológusi vizsgálat jegyzőkönyve

Tartalmazza a személyes vizsgálat adatait (exploratio), a tesztvizsgálat nyers adatait (pontértékek, számszerű mutatók, stb.), a vizsgált személynek a cselekményről vagy ügyről szóló ismertetését, előadását.

b) A megelőző orvosi, elmeorvosi, illetőleg az előzetes pszichológus-szakértői vizsgálatok eredményeinek összefoglalása.

A tesztvizsgálatok — kiegészítő vizsgálatként — támpontot adhatnak mind az igazságügyi pszichológus, mind az elmeorvos-szakértő számára a vélemény kialakításához. de eredményei nem tekinthetők olyan objektív adatnak, mind a vérkép-, liquor-, rtg.-, stb. lelete. Kívánatos, hogy elsősorban csak a hazánkban standardizált tesztek kerüljenek alkalmazásra.

3. Vélemény

A vélemény nem adatismertetés, hanem az előzőekben említettek szintézise. Tartalmaznia kell, hogy a szakértő

- a) véleményét milyen vizsgálatok és adatok alapján alakította ki.
- b) milyen szakmai megállapítására jutott és ezt mivel indokolja,
- c) az elrendelő hatóság vagy a más (pl. orvos-) szakértő kérdéseire adott tételes választ.

Feltétlenül meg kell említeni, ha különböző körülmények akadályozzák a határozott szakértői állásfoglalást — pl. adatok hiánya, a betegség jellege, a tanúvallomások ellentmondása stb. — és ezeket részletesen fel is kell sorolni. Ilyen esetekben arról is nyilatkozni kell, hogy lehetséges-e a bizonyosság és ha igen, hogyan.

Meg kell indokolni, ha egy kérdés nem válaszolható meg, vagy ha a szakértő az elrendelő hatóság kérdését azért hagyja válasz nélkül, mert az nem az ő hatáskörébe tartozik (nem pszichológusi kérdés).

Rendkívül fontos, hogy a vélemény érthető és világos legyen, kizárólag a vizsgálati és a vázolt egyéb adatokra támaszkodják. Ahol csak lehetséges, kívánatos a magyar szakkifejezések használata — kivéve, ha ez a kevésbé ismert —, ezért azokat magyarul és latinul (valamelyiket zárójelben) egyaránt szerepeltetni kell.

Ha a pszichológus szakértő vizsgálata során valamely kóros elme-állapot fennállására vagy gyanújára utaló jeleket észlel, köteles erre a véleményben a kirendelő hatóság figyelmét felhívni és javasolhatja az igazságügyi elmeorvos-szakértői véleményezés elrendelését.

IV. AZ IGAZSÁGÜGYI PSZICHOLOGUS SZAKÉRTŐI VIZSGÁLAT

A módszertani levél nem térhet ki a pszichológiai tudomány vagy a pszichológus szakértők működési körének minden részletére, ezért kö-vetzőkben csupán a hatósági eljárások leggyakoribb esetsorozatjait és a gyakrabban, általában alkalmazott módszereket említi.

1. A gyermekelhelyezési, illetőleg a láthatási ügyekben a bíróság pszichológus szakértőt rendelhet ki annak megválaszolására, hogy a gyermek érdeke melyik szülőnél való elhelyezése mellett szól. A Csjt. 76. §-ának (1) bekezdése szerint a gyermeket annál a szülőnél kell elhelyezni, akinél kedvezőbb testi, értelmi és erkölcsi fejlődése biztosítva van. A Legfelsőbb Bíróság 17. számú, a gyermek elhelyezésével kapcsolatos általános szempontokról szóló irányelve kimondja: „pszichológiai szak-vélemény beszerzése különösen akkor indokolt, ha a kellő alapossggal felderített tényállás alapján — az eset sajátos körülményeire (a gyermek egyénisége, érzésvilága, a családban kialakult légkör. stb.) is figyelemmel — várható, hogy a pszichológiai szakvélemény elősegíti a gyermek érdekét szolgáló helyes döntést.”

A pszichológus szakértői tevékenység nem szűkíthető le sémák alkalmazására, — figyelembe véve a pszichológiai szakértői eljárások változatos szempontjait, — néhány jellemző azonban mégis felsorolható:

a) Megismerni a gyermek személyiségét, beleértve értelmi fejlettségét, érzelmi megnyilvánulásait, beilleszkedési képességét, konfliktus-hárítási és feldolgozó módjait is. Különös figyelmet és óvatosságot érdemelnek a testi-lelki fejlődés veszélyeztettségének jelei, illetőleg ezek értékelése, vagy a már bekövetkezett személyiségkárosodás tünetei (pl. kóros mértékű szorongás, agresszivitás, hazudozás, csavargás vagy éppen ellenkezőleg a közömbös, apáthiás, vagy depresszív magatartás).

b) Tájékozódni a gyermek közvetlen és közvetett. közléseiből, hogy hol és kivel szeretne a későbbiekben élni és miért. Különösen fontos ez a pubertáskorúaknál, számítva az életkori sajátosságokra (szembefordulás, lázadás az eddigi milliővel szemben, kritikus beállítódás a szülők irányába, szexuális és homoerotikus problémák felmerülése, stb.) is.

c) Megismerni a gyermek szüleit, illetőleg környezetének más, kulcs-fontosságú személyeit (nagyszülők, nevelőszülők, stb.), elsősorban a ne-velői alkalmasság szempontjából. Jelenti ez az átlagos értelmi színvonalon kívül az érzelmi stabilitás és gazdagság, valamint a pozitív jellemvonások valamilyen megkövetelhető minimumát.

Különösen fontos az eset-leges deviáns magatartásformák felismerése és ezek szükség szerinti jelzése az intézményes keretekben történő családgondozásnak.

d) Feltárni a gyermek és környezete közötti érzelmi viszonyok dinamikáját, esetleg a családpatológia jellemző játszmáit („Game-ek”), pl. befolyásolás, csábítás, fenyegetés, szeparációs félelmek, stb.

A módszerek helyes megválasztása és a környezeti zavaró tényezők lehetőség szerinti kiküszöbölése, olykor a vizsgálatok ismételt elvégzése ezen a téren is sokat emelhet a szakértői vélemény megbízhatóságán és igényelt objektivitásán. A vizsgálatnak a jelentős családtagokra történő kiterjesztése és az információk körének kiszélesítése (pl. környezetrajz: pedagógusi vélemény, előrement orvosi kezelések vagy nevelési tanács-adó adatai, stb. beszerzése) további garanciákat jelenthet a megalapozottság és a színvonal tekintetében.

A feltáró beszélgetés (interjú, exploráció) a pszichológus elsőrendű módszere. A tartalmi információk mellett nagy gondosság fordítandó --főleg gyermek esetén — a nem verbális (mimikai, pantomimikai, stb.) közlésekre. E beszélgetések nem lehetnek szuggesztívek, nem igényelhetik a döntést a gyermeknél (bűntudati konfliktusokra vezethet), de ne legyenek túlzottan formalizáltak, kihallgatás jellegűek, stb. (Kisgyermeknél ajánlatos a beszélgetést oldó, játékos foglalkozással bevezetni.)

A projektív gyermektesztek előnye, hogy a gyermeknél még természetes expresszív formákra (rajz, játék) épülnek és ebben a természetes közegben az érzelmileg hangsúlyos közlések nyilvánítására adhatnak alkalmat. A gyakoribb technikák a családrajz, a Világ-teszt (ennek lakó-helykonstrukciós változata különösen megfelelő lehet pl. a' gyermek kívánságainak megismerésére, hol, kivel szeretne lakni), továbbá a Scenoteszt, a bábozás, a gyermek-frusztrációs teszt (pl. Pálhegyi magyar standardja). Nagyobb gyermeknél természetesen sokat árulhat el a Rorschach-teszt és értő kezekben a fa-rajz. (A tesztvizsgálatok értékelhetőségéről a későbbiekben esik szó.)

Az intelligencia célzott vizsgálata — gyermekelhelyezési perekben --nem feltétlenül tartozik a pszichológiai véleményhez. Minden esetben el kell azonban végezni, ha a gyermek értelmi fejlettségének megállapítása fontos a nevelési miliő. a beiskolázás vagy az intézeti elhelyezés szem-pontjából, illetve ha mentális subnormalitás vagy minimális agyi károsodás gyanúja merül fel.

Tekintve, hogy a Wechsler-teszt gyermekváltozatának nincs magyar standardja, célszerű a Binet-teszt korszerűsített magyar adaptációját alkalmazni. Tájékozódó vizsgálatra jól vált be a Goodenough-féle ember-rajz. Agyi károsodás enyhe jeleit is felfedheti a kvantifikálható Bender—Gestalt teszt.

Az értelmi szint megállapításánál nagy figyelem fordítandó a gyermek szókincsére és — más vizsgálatok közben észlelt — praktikus intelligenciájára, kreatív probléma megoldó készségére, mivel a negatív ér- zelmek (félelem, szorongás, hospitalizációs önfeladás)

rendkívül kedvezőtlen irányba befolyásolják, illetve torzítják a gyermek intellektuális produkcióját.

2. A gyermek vagy fiatalkorúak sérelmére elkövetett bűnügyekben. továbbá a kiskorú veszélyeztetése miatt lefolytatott eljárásokban a sértettek vizsgálatát lényegében hasonló módszerekkel ajánlatos végezni és így megközelíteni a feltett kérdések megválaszolását.

3. A fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények eseteiben ugyanazok az intelligencia-tesztek és személyiségvizsgálatok használatosak, mint felnőttek eseteiben.

4. Az intelligencia vizsgálata módszereinek megválasztása és kivitelezése során számolni kell a teszt-metodika néhány problémájával és az érzelmek már említett torzító hatásával. Többek között tehát figyelembe kell venni:

a) Az intelligencia-tesztek kontingenciáját, értve ezalatt a konkrét vizsgálati szituáció befolyásolását (pl. hogy büntett elkövetőnél, kártérítést igénylőnél, végrendelkezőnél vagy gondnokság alá helyezés miatt kell megállapítani az értelmi színvonalát, kritikai képességét, tájékozottságát a mindennapi életben),

b) azt, hogy a teszteredményt a vizsgált személy szociokulturális helyzete, iskolázottsága, verbális készségei befolyásolják, továbbá. hogy

c) a konkrét ügy szempontjából nagyobb fontossága van az érdeklődésnek, a megoldásra irányuló késztetésnek, az önértékelésnek, a gondolkodás rugalmasságának és főleg a szociális adaptációs képességnek, — amely az önálló életvitelt is igazolhatja —, mint önmagában a pszichometrikusan megközelíthető intelligencia tényezőknek.

Az értelmi színvonal kérdésében a szakvéleménynek a standardizált intelligencia-vizsgáló eljárás eredményeire kell támaszkodnia. A Magyar Wehler Intelligencia-teszt (MAWI) gondos elvégzése és értékelése nem-csak arra nyújt lehetőséget, hogy a vizsgáltat valamilyen intelligencia övezetbe sorolják a verbális és performációs teljesítménye alapján. ha-nem a résztesztekből kirajzolható a jellemző intelligencia struktúra és kiszámítható a demencia is, illetőleg az intelligencia struktúra megváltozása alapján organikus agyi károsodás lehetősége vethető fel.

A felsorolt metodikai problémák miatt azonban szükségessé válhat a MAWI kiegészítése vagy akár helyettesítése — más pszichológiai eljárásokkal. így pl. agraváció vagy színlelés esetén a tudatos válasz: rontás (büntető-, polgári- és munkaügyi perekben) szerepe csökkenthető pl. a Rorschach együttes alkalmazásával, amely tudatosan nem kontrollálható és jó globális képet nyújt a vizsgált személy szintetizáló, lényeg-megragadó. stb. képességeiről, fogalmi asszociációinak gazdagságáról. minőségéről, stb.

Más esetekben — különösen alacsony iskolázottságú egyénnél — vagy ha a vizsgált személy 60 évesnél idősebb. a MAWI eredményei kedvezőtlenebb képet nyújtanak a reálisnál (ez elvileg a teszt alkalmazhatóságának életkori határa). Ilyenkor a mindennapi életben való tájékozottság, saját helyzetének adekvát felfogása — beleértve vagyoni helyzetét —, a közelmúltbeli és szándékolt cselekedetek ésszerűsége és egyéni motiváltsága jelentenek a

vizsgált szempontjából releváns támpontokat, amelyek jól vezetett beszélgetéssel is feltárhatók. Pontosabb vizsgálati lehetőséget nyújt az intellektuális funkcióról pl. a Kleist-séma.

Az organikus agyi károsodás gyanúja miatt végzett vizsgálatkor cél-szerű ún. deterioratio tesztet is alkalmazni, pl. a hazánkban is elterjedt Benton-féle rajzreprodukciós vizsgálatot vagy a Bender-tesztet, de számos más neuropszichológiai módszer is rendelkezésre áll.

Gyakori eset — főleg büntető ügyekben —, hogy a terhelt olyan subkultúrából származik, amelynek sajátosságai miatt nemcsak nyelvi kifejezési képessége nagyon alacsony, de iskolázottsága is hiányzik. Ilyenkor az ún. kultúrától nem függő tesztek, pl. a Raven-teszt használata indokolt.

Érzékszervi fogyatékos (vak, süketnéma) intellektus vizsgálata szükségessé teheti speciális eljárások alkalmazását, illetőleg defektológiában jártas szakember (gyógypedagógus) bevonását is.

5. A személyiség vizsgálata is gyakori feladata a pszichológus szakértőnek, amellyel lényeges és új szempontokat nyújthat a kirendelő hatóságnak vagy a megkereső szakértőnek.

A személyiség vizsgálatára számos, nagy statisztikai anyagon empirikusan bemért és így megfelelő objektív kérdőíves eljárást, továbbá a magatartás nem intellektuális összetevőinek becslésére alkalmas skálát dolgoztak ki. Ez utóbbi módszerek információs értékét azonban több tényező korlátozza. Így pl. a viselkedés kontrolljára képes vizsgált személy adott esetekben kevés vagy félrevezető támpontot nyújt a megfigyelő számára, illetőleg szándékosan meghamisított képet kíván magáról nyújtani. A kérdőívek megválaszolása a szociálisan elvárt, konformis irányba torzulhat, vagy a kép — pl. a neurosis hajlamot, a depressziót vizsgáló eljárásoknál — az önmagáról nyújtani kívánt benyomás irányába módosulhat.

Noha a konkrét ügyekben sor kerülhet ilyen eljárások alkalmazására. elvárt. hogy az igazságügyi pszichológus szakértő elsősorban strukturált, sok szempontra kiterjedő klinikai interjúval és projektív tesztekkel kísérelje meg a személyiségkép felrajzolását, az életút rekonstrukcióját. Vezető helyet foglal el a hazai gyakorlatban a Rorschach-vizsgálat, amely nagyon sok információt szolgáltat a bírói gyakorlat számára, jelentős kérdésekben (pl. az impulzivitás és a mentális fékrendszer hatékonysága, a szorongás és az agresszivitás: a külvilágtól függés vagy a befeléfordulás: a regresszív mechanizmusok; fantáziák. élményformák, életstílus). A Rorschach-teszt pszichodiagnosztikus értéke abban rejlik, hogy nem egyszerűen összegzi a felsorolt személyiségvonásokat és más hasonló jellegzetes reakciómódokat. hanem ezeket súlyozott. koherens és dinamikus személyiségprofilban foglalja össze. Ezért a Rorschach-vizsgálat mindenképpen ajánlott a pszichológus szakértő számára.

Elterjedt személyiségvizsgáló eljárások még a PFT (Rosenzweig-féle frusztrációs teszt) a konfliktus elhárítási és feldolgozási módok megismerésére, a TAT az egyént motiváló szükségletek, hajtóerők feltárására, stb.

A személyiségvizsgálatok egyik célja lehet az érthető. — sőt bele-élhető — kapcsolatok keresése a feltárt szükségletek, ösztönképek vagy más személyiségjellemzők és az adott cselekmény között. A szakértőnek azonban világosan kell látnia, hogy egy ilyen összefüggés csak értelmezési modell, amely még ha logikailag hézagmentes is, semmi nem bizonyíthatja, hogy a tények a valóságban az általa feltárt modell szerint játszódtak le. (Pl. a személyiség ismeretében levezethető. — a sensitivitás, szorongásosság, az impulzivitás, depresszív hangolódás alapján —, hogy az érzelmi trauma vagy akár jelentéktelen kulcsélmény miként vált-hatott ki kóros indulati cselekményt, pathológiás féltékenységet, pánik-állapotot, homocid vagy suicid készletést.)

6. A kóros elmeállapotok, a súlyos személyiségzavarok véleményezése orvosszaccértői feladat, de a határesetek — az enyhe fokú vagy abortív formák, a személyiségreakciók — tisztázásához segítséget nyújthat a pszichológus, akinek véleményét az igazságügyi elmeorvosszakértő saját szakvéleményébe beépítheti. Ha előfordul, hogy megállapításaik nem egyezők, akkor az elmeorvosi vizsgálat (megfigyelés) adatai a döntőek. Mi vezethet eltérő véleményhez?

a) A pszichometrikusan megállapított intelligencia övezet — amint ez a teljesítmény-tesztekkel kapcsolatban már említésre került —, az oligophrenia körébe sorolhat olyan egyént, akinek életvitele, esetleg bűn-cselekményének jellege az igazságügyi elmeorvosi vizsgálatnál összhangban ezt valószínűtlenné teszi. Más esetben a korrektül kiszámított igen magas demencia index igazságügyi elmeorvosi megközelítésből irreális lehet (pl. különböző hatékony kompenzáló mechanizmusok miatt). Kár-térítési perekben az encephalopathiás károsodás számított foka — organikus mutatók. Rorschach-teszt, organikus Piotrowsky-skála, stb. — gyakran meghaladhatja a szociális adaptáció becsült mértékét.

b) A tesztek — elsősorban a Rorschach-teszt — nagyon érzékenyen jelezheti a pszichózisok reziduális tüneteit vagy pszichózisoknál észlelhető jeleket mutathatnak olyan egyénnél, akinek manifeszt klinikai tünetei soha nem voltak.

A tesztek diagnosztikai értékét figyelembe véve a pszichológus szakértő nem állapíthat meg — és nem zárhat ki — elmebetegséget. Kizárólag teszteredmények alapján nem állapítható meg pszichózis.

A személyiség pszichológiai vizsgálata értékes támpontokat nyújthat már lezajlott pathológiás pszichés állapotok jellegének megállapításához is. Példaként említhető, hogy ha pl. a pszichológus szakértő aktuálisan histeriára jellemző személyiségjegyeket, reakciómódokat tud valószínűsíteni a maga saját lélektani eszközeivel, ezzel adalékot nyújthat az igazságügyi elmeorvosszakértő véleményéhez, hogy adott esetben histeriás tudatborult állapot zajlott le. Más példa lehet, hogy például kórosságra utaló aktuális tesztjegyek hiányában nem lehet a pszichiátriai elemzéssel valószínűsített hangulatzavar fennállását kétségbe vonni, továbbá hibás gyakorlat lehet a pszichózis maniaco-depressiva klinikailag tünetmentes állapotában pszichodiagnosztikus vizsgálatokkal próbálkozni, akár a betegség kizárására, akár bizonyítására.

A pszichológus szakértő a tesztek, az exploráció, az életút-elemzés segítségével olyan pszichopathológiai ismérveket valószínűsíthet, amelyek súlyos személyiségzavarra utalhatnak vagy a kriminális cselekménnyel összhangba hozhatók (pl. csábulékonyság, empathia hiánya, a tartós, effektív feszültségek „acting-out” levezetése, a büntetéstanulási helyzetekben mutatott kudarc, az elaborálatlan agresszió, stb.). Esetenként sikerül feltárnia a kedvezőtlen személyiségvonások közös eredetét, a korai szocializációs zavart, illetőleg a környezeti ártalmakat. Találhat pszichológiailag releváns adatokat, amelyek jelezhetik agyi károsodás (encephalopathia) gyanúját is.

Annak eldöntése, hogy az általa észlelt személyiségzavar eléri-e a betegség szintjét, már nem tartozik a pszichológus szakértő illetőségi körébe, hanem elmeorvos-szakértői véleményezés tárgyát képezi.